

סילבוס - תוכנית הוראה לקורס בין טקסט אגדי לממצא ארכיאולוגי: סוגיות נבחרות

ד"ר דביר רביב | המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה
Between Legendary Text and Archaeology: Selected Issues | 09-1609-01

הרצאה	סוג הקורס:
2	היקף נ"ז:
תשפ"ו	שנת לימודים:
סמסטר א	סמסטר:
רביעי, 14:00	יום ושעה
_____	שעת קבלה:
dvirraviv@gmail.com	מייל מרצה:
https://lemida.biu.ac.il	קישור לאתר למדה:



תיאור הקורס ומטרות למידה

קורס זה יעסוק ביחסי הגומלין שבין טקסטים תלמודיים לבין הממצא החומרי והגיאוגרפיה בדגש על ארץ ישראל וסביבותיה. הקורס ידגים את הבעייתיות, אך גם את הפוטנציאל, בבחינה במקביל של המידע ההיסטורי שניתן להפיק מספרות חז"ל, ממצא חומרי ומהיכרות עם השטח.

מטרות/תוצרי הלמידה

ידע

1. הלומדים יתארו את המגבלות שבשילוב טקסטים תלמודיים, ממצא ארכיאולוגי ומידע גיאוגרפי, תוך מתן דוגמאות. הלומדים יסבירו את התרומה של מחקר המשלב ניתוח מקורות תלמודיים, ממצא חומרי וגיאוגרפיה, תוך מתן דוגמאות.
2. הלומדים יכירו תריסר נושאים מגוונים בתחום התרבות החומרית והגיאוגרפיה של ארץ ישראל בתקופות ההלניסטית-רומית-ביזנטית הנזכרים בטקסטים תלמודיים.
3. הלומדים יסבירו את הבעיות המתודולוגיות בשימוש בממצא חומרי לצורך שחזור ריאליה תלמודית.

מיומנויות

1. הלומדים יעריכו את היתרונות והחסרונות של השימוש במקורות תלמודיים כמסמכים היסטוריים המשקפים ריאליה.



תכנון מהלך השיעורים (כולל למידה פעילה):

הקורס יעסוק בסוגיות נבחרות בתרבות חומרית וריאליה הנזכרים בטקסטים תלמודיים. התחומים העיקריים שידונו נוגעים לחיי יום-יום, טהרה, עליה לרגל, אדריכלות ואמנות יהודית ושומרונית, וגיאוגרפיה של ארץ ישראל בתקופות ההלניסטית, הרומית והביזנטית.

מס' השיעור	נושא השיעור	למידה פעילה	קריאה/ צפיה נדרשת	הערכה תהליכית/מעצבת
1	מבואות, רקע היסטורי, מושגי יסוד, מתודולוגיה		שפרבר תשנ"ד, 3-23; שפרבר תשס"ו, 11-20;	

	ביוביץ' תשמ"ט; הר תשע"א; Fine 2006; Meyers 2014; Sperber 2014		
2	הבית ומתקניו הטרקלין, החדות והמחבואה	סמט תשמ"ז; ספראי תשע"ב; שמבדל וליבנר תשפ"ג; ברוך 2018	
3	אומנות הלכה ואגדה בפסיפסי בתי כנסת	וייס 2007; טלגם 2010; לוין Fine 2005; Talgam 2012 2014; Leibner 2016	
4	אומנות הדמות בקרב יהודים ושומרונים	שטרן תשנ"ו; צפריר תשע"ה; Talgam 2016	
5	מנורה באומנות היהודית ובבית הכנסת	לוין 2001; אדלר 2007; חכלילי 2016; רביב תש"ף; Fine 2016	
6	מקווה טהרה ומרכיביו	רייך תשע"ג; אדלר תשע"א; עמית תשע"ג; פיקסלר תשע"ו	מרצה אורח
7	כלי אבן וזכוכית	עמית תשע"ג; גרוסמרק תשס"ח; –Regev 2023, 36 50	
8	טהרת ידים ורגליים	בר-אילן תשנ"ב; ספיר תשנ"ד; אליצור תשנ"ט; גרוסברג תש"ס; ספראי וספראי תשס"ט, 49–55	
9	היבטים ספרותיים וארכיאולוגיים של העלייה לרגל בימי הבית השני	רייך תשמ"א; פטריך תשמ"א; ספראי תשנ"ו; רביב תשע"ח; מאלי תשפ"א	
10	סנדל מסומר מתקנים חקלאיים	שחר תשמ"ז; אשל 2009; פרנקל תשמ"ו	
11	כלי חרס בספרות חז"ל ניקוב כלים	בראנד תשי"ג; ביוביץ' תשמ"ט; גרוסברג תשס"ד; Stern and Noam 2015	
12	מטבעות ועיטוריהם בספרות חז"ל	משורר תשנ"ח; טנדלר תשע"ג	
13	שומרונים בחז"ל ובממצא	אליצור תש"ס; מגן 2002, Pummer 1999; 244–213	
14	שומרונים בחז"ל ובממצא	פורסטנברג תשע"ז; Leibner and Ben David 2014	

(בקורס שנתי, יש להוסיף את המפגשים הנוספים)
*ייתכנו שינויים בסילבוס בהתאם לקצב ההתקדמות ואפקטיביות הלמידה



ציון סופי

תיאור התוצר	משקל בציון הסופי
עבודה נושאית	20% מהציון הסופי
מבחן שנתי מסכם	80% מהציון הסופי



דרישות הקורס

בקורס זה יש חובת נוכחות בכל ההרצאות. תלמיד שייעדר מעל הרצאה אחת ללא סיבה מוצדקת לא יקבל ציון בקורס. ההשתתפות בקורס כרוכה בהגשת עבודה עם ציון.



דרישות קדם

אין



ביבליוגרפיה: תכנים לקריאה, צפיה והאזנה (רצוי עדכני)

1. אדלר י', "מנורת המקדש באמנות היהודית של העת העתיקה לאור ההלכה והממצא הארכיאולוגי", בתוך: א' פאוסט וא' ברוך (עורכים), חידושים בחקר ירושלים, יג, רמת-גן (2007), עמ' 161–172.
2. אדלר י', הארכיאולוגיה של הטהרה – עדויות ארכיאולוגיות לשמירת הלכות טהרה בארץ-ישראל מהתקופה החשמונאית עד סוף תקופת התלמוד (164 לפנה"ס – 400 לסה"נ), חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשע"א.
3. אליצור י', "הכותים בדברי התנאים – במשנה, בתוספתא ובברייתות", בתוך: הנ"ל (עורך), ישראל והמקרא – מחקרים גיאוגרפיים, היסטוריים והגותיים, ירושלים תש"ס, עמ' 393–414.
4. אליצור י', "מקוואות לטבילת ידיים", קתדרה 91 (תשנ"ט), עמ' 169–172.
5. אשל ח', "סנדלים מסומרים במקורות היהודיים והממצא ממערות המפלס", בתוך: ח' אשל וד' עמית (עורכים), מערות המפלס מתקופת מרד בר-כוכבא, תל-אביב 1998, עמ' 225–231.
6. ביוביץ' ד"א, "ארכיאולוגיה תלמודית" – גישה ארכיאולוגית-ארכיאומטרית", דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות, ב (תשמ"ט), עמ' 37–43.
7. ביוביץ' ד"א, "מחקרים בארכיאולוגיה תלמודית – קרוזין", סידרא ה (תשמ"ט), עמ' 5–16.
8. בר-אילן מ', "רחיצת רגלים לפני התפילה", מחניים 1 (תשנ"ב), עמ' 162–169.
1. ברוך א', "הטרקלין בספרות חז"ל ובממצא הארכיאולוגי מארץ-ישראל בתקופה הרומית", ירושלים וארץ-ישראל 10-11 (2018), עמ' 291–321.
2. בראנד י', כלי החרס בספרות התלמוד, ירושלים תשי"ג.
3. גרוסברג א', "מקוואות לטבילת ידיים במצדה", קתדרה 95 (תש"ס), עמ' 165–171.

4. גרוסברג א', "סירי בישול מנוקבים שנמצאו בחפירות ארכיאולוגיות בירושלים", תחומין כד (תשס"ד), עמ' 505–516.
5. גרוסמרק צ', "והוא התקין טומאה לכלי זכוכית" – עיון מחודש ברקע ההיסטורי להחלת דיני טומאה וטהרה בכלי זכוכית", קתדרה 127 (תשס"ח), עמ' 33–54.
6. הר מ"ד, "זהותו של עם ישראל בפני הבית ולאחר חורבנו: רצף או שינוי? מגמות בחקר תולדות ישראל בסוף ימי בית שני ובתקופת המשנה והתלמוד", קתדרה 137 (תשע"א), עמ' 27–62.
7. וייס ז', "גלגל המזלות ומשמעותו בפסיפסי בתי הכנסת העתיקים", מכמנים 20 (2007), עמ' 67–78.
8. טלגס ר', "גלגל המזלות והליוס בבית הכנסת: בין פגאניות לנצרות", בתוך: ז' וייס ואחרים (עורכים), "הלך אחר חכמים": מחקרים בתולדות עם ישראל ותרבותו לכבוד ישראל ל' לוי, אינדיאנה 2010, עמ' 63–80.
9. טנדלר א"ש, "הדגמים של המקדש והפולחן במטבעות מרד בר כוכבא", חידושים בחקר ירושלים יח (תשע"ג), עמ' 285–316.
10. מאק ח', "ייחודו של גלגל המזלות מבית הכנסת בציפורי ומדרשים מארץ-ישראל", קתדרה 88 (תשנ"ח), עמ' 39–56.
11. מגן י', "המקוואות בקדומים ושמירת הטהרה אצל השומרונים", קתדרה 34 (תשמ"ה), עמ' 15–26.
12. מגן י', "השומרונים בתקופה הרומית-הביזנטית", בתוך: א' שטרן וח' אשל (עורכים), ספר השומרונים, ירושלים תשס"ב-א, עמ' 213–244.
13. מגן י', "בתי כנסת שומרוניים", בתוך: א' שטרן וח' אשל (עורכים), ספר השומרונים, ירושלים תשס"ב-ב, עמ' 382–443.
14. משורר י', אוצר מטבעות היהודים – מימי שלטון פרס ועד מרד בר כוכבא, ירושלים תשנ"ח.
15. סולומון א', "אמת המים מעיטם למקדש לאור מגילון מקומראן", ארץ ישראל כח (תשס"ח), עמ' 144–151.
16. סמט א', "המחבוא(ה) – עדות מן המשנה, התוספתא והתלמוד לקיומן של מערכות המסתור", נקרות צורים 13 (תשמ"ז), עמ' 9–17.
17. ספיר י', "מצדה – על טהרת הקודש: לבירור השתייכותם הכתית-דתית של לוחמי מצדה", מחקרי יהודה ושומרון ג (תשנ"ד), עמ' 137–146.
18. ספראי ש', "מצוות העלייה לרגל וקיומה בימי הבית השני", בימי הבית ובימי המשנה: מחקרים בתולדות ישראל, א, ירושלים תשנ"ו, עמ' 43–60.
19. ספראי ז', "תופעת המסתור כפי שהיא משתקפת במסורת חז"ל", במעבה ההר (תשע"ב), עמ' 33–44.
20. ספראי ז', "עיצוב הדתיות השומרונית – ממת"ז", במעבה ההר ג (תשע"ג), עמ' 43–78.
21. ספראי ש' וספראי ז', משנת ארץ ישראל, מסכת עירובין, ירושלים תשס"ט, עמ' 49–55.
22. עבאדי ע', הכתב השומרוני, ארכאיוז והעדה השומרונית בתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית, במעבה ההר ז (2017), עמ' 65–83.
23. עמית ד', אבן דרך חותם: אוסף מחקרים, כפר עציון/ירושלים תשע"ג.
24. פורסטנברג י', "מעמד השומרונים בהלכה התנאית על רקע תפיסת האזרחות הרומית", ציון פב (תשע"ז), עמ' 157–192.
25. פטריך י', "אמת-המים מעיטם לבית-המקדש והלכה צדוקית אחת", קתדרה 17 (תשמ"א), עמ' 11–23.

26. פיקסלר י', "הכשרת מקוואות ללא 'אוצר'", סידרא לא (תשע"ו), עמ' 113–123.
27. פרנקל ר', בית הבד הקדום (ספריית אדם ועמלו), תל-אביב תשמ"ו.
28. צפריר י', "תגובה של חברה במצור: עוד על יחסם של היהודים לאומנות הדמות בימי בית שני ובתקופה שאחרי חורבן הבית", ארץ ישראל לא, עמ' 352–358.
29. קרויס ש', קדמוניות התלמוד, ברלין-וינה תרפ"ד – תש"ה (ארבעה כרכים).
30. רביב ד', "מקוואות עולי הרגל: תובנות חדשות לאור תגליות מצפון הרי יהודה", מחקרי ארץ יהודה, ב (תשע"ח), עמ' 11–25.
31. רביב ד', "חרותת מנורה שבעת קנים בכפר מח'מאס: עדות ליישוב כוהנים במכמס בימי הבית השני", במעבה ההר 10, 2 (תש"ף), עמ' 159–178.
32. רייך ר', "משנה, שקלים פ"ח מ"ב והממצא הארכיאולוגי", בתוך: פרקים בתולדות ירושלים בימי בית שני – ספר זיכרון לא' שליט, א' אופנהיימר ואחרים (עורכים), ירושלים תשמ"א, עמ' 225–256.
33. רייך ר', מקוואות טהרה: בתקופת הבית השני ובתקופות המשנה והתלמוד, ירושלים תשע"ג.
34. שחר י', "איסור הסנדל המסומר – למקורה ההיסטורי של הלכה אחת", בתוך: ע' קלונר וי' טפר (עורכים), מערכות-המסורת בשפלת יהודה, תל אביב תשמ"ז, עמ' 395–404.
35. שמבדל ה' וליבנר ע', "החדות, מתקן אחסון תת-קרקעי בארץ-ישראל הרומית: פרק בריאליה תלמודית", קתדרה 182 (תשפ"ג), עמ' 9–26.
36. שפרבר ד', תרבות חומרית בארץ ישראל בימי התלמוד, א–ב, ירושלים–רמת גן, תשנ"ד – תשס"ו.

37. Fine S., *Art and Judaism in the Greco-Roman World, Towards a New Jewish Archaeology*, Cambridge 2005.
38. Fine S., "Archaeology and the Interpretation of Rabbinic Literature: Some Thoughts", in: idem (ed.), *How Should Rabbinic Literature Be Read in the Modern World? Edited by Matthew Kraus*, Piscataway, 2006, pp. 199–217.
39. Fine S. and Koller A. (eds.), *Talmuda de-Eretz Israel: archaeology and the rabbis in late antique Palestine*, Boston 2014.
40. Killebrew A. and Fine S., "The Talmudic Village of Qatzrin", *Biblical Archaeology Review* 17, 3 (1991), pp. 44–56.
41. Leibner U. and Ben David C., "Imported Fine Ware in *Palaestina Secunda*: Geographic, Economic, and Ethnic Aspects", *BASOR* 371 (2014), pp. 185–201.
42. Leibner U., "Rabbinic Traditions and Synagogue Art", in: U. Leibner and C. Hezser (eds.), *Jewish Art in Its Late Antique Context*, Tübingen 2016, pp. 139–154.
43. Levine, L.I., *The ancient synagogue: the first thousand years*, New Haven 2005.
44. Levine, L.I., *Visual Judaism in late antiquity: historical contexts of Jewish art*, New Haven 2012.

45. Meyers E., "The Use of Archaeology in Understanding Rabbinic Materials: An Archaeological Perspective", in: S. Fine and A. Koller (eds.), *Talmuda de-Eretz Israel: archaeology and the rabbis in late antique Palestine*, Boston 2014, pp. 303–320.
46. Pummer R. Samaritan Synagogues and Jewish Synagogues: Similarities and Differences", in S. Fine (ed.). *Jews, Christians and Polytheists in the Ancient*, London and New York 1999, pp. 118–160.
47. Regev E. 2023, *The Social Archaeology of Late Second Temple Judaea – from purity, Burial and Art, to Qumran, Herod and Masada*, New York 2023.
48. Schwartz J., *Jews and Christians in Roman-Byzantine Palestine: history, daily life and material culture*, Bern 2018 (2 vols.).
49. Sperber D., "The Use of Archaeology in Understanding Rabbinic Materials: A Talmudic Perspective", in: S. Fine and A. Koller (eds.), *Talmuda de-Eretz Israel: archaeology and the rabbis in late antique Palestine*, Boston 2014, pp. 321–345.
50. Stern I. and Noam V., "Holey Vessels of Maresha", *ARAM* 27,1-2 (2015), pp. 343–364.
51. Talgam R., *Mosaics of faith: floors of Pagans, Jews, Samaritans, Christians, and Muslims in the Holy Land*, Jerusalem and Pennsylvania 2014.
52. Talgam R., "From Wall Paintings to Floor Mosaics: Jewish and Christian Attitudes to Figurative Art", in: U. Leibner and C. Hezser (eds.), *Jewish Art in Its Late Antique Context*, Tübingen 2016, pp. 97–119.

חומר לקריאה מומלצת

1. ברוך י', "בית המידות בירושלים: עושר ואידיאולוגיה", *חידושים בחקר ירושלים – הקובץ הארבעה עשר, חידושים בארכיאולוגיה של ירושלים יד (תשס"ט)*, רמת גן, עמ' 195–201.
2. לאוב ע', *פריפריה יהודית בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד*, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשע"ד.
3. לוי י', "תולדות המנורה ומשמעותה בעת העתיקה", *קתדרה* 98 (2001), עמ' 7–32.
4. פורסטנברג י', *טהרה וקהילה בעת העתיקה, מסורות ההלכה בין יהדות בית שני למשנה*, ירושלים תשע"ו, עמ' 85–119.
5. פרידהיים ע', "עיון ראל-היסטורי מחודש במשנה ראשון דפרק 'לפני אידיהן'", *ציון עא (תשס"ו)*, עמ' 273–300.
6. שוורץ י', "משנה תמיד ויריחו", *בתוך: ז' ספראי, א' פרידמן וי' שוורץ (עורכים)*, *חקרי ארץ, רמת-גן תשנ"ז*, עמ' 247–257.
7. שוורץ י', "תרבות חומרית בארץ ישראל – נזירים וחכמי התלמוד על בגדים ולבוש", *על אתר ח-ט (תשס"א)*, עמ' 7–20.

8. שוורץ י', "תרבות חומרית וספרות חז"ל בארץ ישראל בשלהי העת העתיקה – מיטות, כלי מיטה ומנהגי שינה", בתוך: י"ל לוי (עורך), רצף ותמורה – יהודים ויהדות בארץ-ישראל הביזנטית-נוצרית, ירושלים תשס"ד, עמ' 197–209.
9. שטרן י', "אמנות הדמות בהלכה בתקופת התלמוד", ציון סא (תשנ"ו), עמ' 397–419.

10. Ben David C., 'How Many Synagogues Were Found, Where and Why?' in R. Bonnie, R. Hakola and U. Tervahauta (eds.), *The Synagogue in Ancient Palestine*, Helsinki 2020.
11. Fine S., *The Menorah: From the Bible to Modern Israel*, Cambridge 2016.
12. Hachlili R., *Ancient synagogues-archaeology and art: new discoveries and current research*, Leiden-Boston 2013.
13. Hachlili R., 'Why did the Menorah and Not the Showbread Table Evolve into the Most Important Symbol of Judaism?', in: Leibner, U. and Hezser, C. (editors), *Jewish Art in Its Late Antique Context*, Tübingen 2016, pp. 189-211.
14. Fine S. "Archaeology and the Interpretation of Midrash", in: M. Kraus (ed.), *How should Late Antiquity Rabbinic Literature be Read in the Modern World – Hermeneutical limits and possibilities*, Piscataway 2006, pp. 199–217.
15. Fine S. "When Yosa Meshita Took the Temple Menorah – A Rabbinic Legend", *Near Eastern Archaeology* 82, 3 (2019), pp. 148–155.
16. Bregman M. "The Darshan: Preacher and Teacher of Talmudic Times", *The Melton Journal* 14 (1982), pp. 3–48.
17. Krauss S. *Talmudische Archaeologie*, 2 vols. Leipzig 1911.